

Temel Bir Birleştirici Olarak Hukuk ve Vatandaşlık Konusuna Sosyolojik Bir Bakış

Ahmet ÖZER*

1. GİRİŞ

Vatandaşlık meselesi küreselleşmenin ulus devleti aşındırması ve buna karşı ulusalcı bir direncin gelişmesinin kıskacında son zamanlarda en çok tartışılan kavramların başında geliyor. Günümüzde küresel gelişmelerin etkisiyle ulus ve ona dair semboller giderek zayıflıyor. Buna karşın hala belli sınırlar içinde yaşayan insanlar -ki bunlara vatandaş deniliyor- üzerinde egemenlik kullanma hakkı ulus devletlerin elinde ve tekelinde bulunmaktadır. Ulus devletin egemenlik alanında bulunan vatandaşlık kavramı ise bu yeni gelişmelere paralel olarak eski anlamlarından sıyrılarak yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu bağlamda ulus devletin vatandaşa bakışı ve ona karşı sorumlulukları değişirken vatandaşın da ulus devlete bakışı ve bağlılık derecesi değişmektedir. Dünyanın giderek küçüldüğü yeni küresel ve bölgesel birliklerin önem kazanarak öne geçtiği bir çağda vatandaşlık konusu yeniden sorgulanırken "vatandaş" da eski konumunu sorgulamaktadır. Şöyle de denilebilir; vatandaş ulus devletle uzun yıllar süren katı beraberliğini sorgulamakta vatandaşa ulus devlet arasında bir çeşit boşanma gündeme gelmektedir.

Bu gelişmede küreselleşmenin önemli etkisi olduğu söylenebilir. 1970'lerde Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) lerin ortaya çıkması, 1980'li yıllarda

(uzayda) iletişim devriminin gerçekleşmesi, 1990'larda SSCB'nin yıkılması ile dünya yeni bir evreye girdi. Bu yeni dönemde eski alışkanlıklar, kavram ve kuramlar da yeni anlamlar kazanmaya ve yeniden tartışılmaya başlandı. Vatandaşlık ve ona dair sorunlar da bunların başında geliyor denebilir. Günümüzde artık yakın bir gelecekte ulusların egemenlik alanlarından ziyade dünyanın küresel şirketlerin egemenlik alanına gireceği konuşulmaya başlandı. Hal böyle olunca ulus devlete ait olanların da sorgulanması ve yeni anlamlar kazanması doğaldı. Ancak belli bir gevşemeyle birlikte hala belli sınırlar arasında zor tekeli kullanma, bu sınırlar içindeki vatandaşlar üzerinde egemenlik hakkını elinde bulundurma, zor da olsa bu alanda güvenlik sağlama gibi hak ve görevler ulus devletlere ait. Bu durumda hem alttan (göçler) hem üstten (küreselleşme) gelen baskıları karşılayarak bir arada yaşamayı sağlayacak temel birleştiricinin hukuk kurumu olduğu, bunun içinde de vatandaşlık hukukunun önemli bir yer tuttuğu, şüphe götürmez bir gerçektir.

O yüzden "vatandaşlık" meseleleri sadece siyaset bilimi ve sosyoloji alanında değil, giderek hemen her alanı ilgilendiren biçimde konuşulmaya başlandı. Nerdeyse artık siyasal bölünmeler sağ ve solun ötesinde bir yerde vatandaşlık meseleleri etrafında şekil-

leniyor. Etki - tepki formülasyonunun işlenmesi ile bir yerde ulusal kimliğe vurgu artarken öte yandan iyi bir insan olmak ile ulusal bir kimliğe sahip olmak arasındaki bağlar gevşemeye başladı.

Biz de bu çalışmada vatandaşlığı, onun dayandığı hukuku, kazandığı yeni biçimleri, hak ve görevlerini, işlevlerini irdelenecek, genelden özele inmek suretiyle Türkiye'deki gelişmeler üzerinde duracağız.

2. VATANDAŞLIK VE KİMLİK

Modern toplumlarda vatandaşlık kavramı çok boyutlu ve çok katmanlıdır. Bu boyut ve katmanlar, a) ulus-devlete yasal ve siyasal üyelik b) tarihsel, söylemsel ve kurumsal olarak kurulmuş bir toplumsal kimlik c) demokratik temelde bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra grup yada kültürel hak ve özgürlüklerin "tanınmasının temel eklemleyici ilkesi", ve yöntemsel düzeyde de d) bir toplumda hem devlet-toplum/birey ilişkilerini, hem de toplum içi ilişkileri eleştirel çözümleme alanıdır (James 2006).

Anayasal ülkelerde, anayasada vaat edilen haklardan yararlanan ve o ülkeye

vatandaşlık bağı ile bağlı olan kimseye vatandaş denir. Her ülke vatandaşlık gerekliliklerini -hak ve görevlerini- anayasasına yazar.¹ Günümüzde vatandaşlık gerekliliklerinin başında milliyet, doğum yeri ve kültür gibi unsurlar geliyor.² Uyruluk (tabiyet=nationality) ise, bir kişi ile bir devlet arasındaki hukuki bağdır, kişinin etnik kökeniyle ilgili değildir.³ Dolayısıyla hem ulusal hem uluslararası hukukta vatandaşlık bir öneme haizdir. Uluslararası hukuk ilkeleri, vatandaşlık hakkında üç ilke benimsemiştir: Her kişinin vatandaşlığı olmalıdır, her kişinin yalnız bir vatandaşlığı olmalıdır, kişi vatandaşlığını seçmede ve değiştirmede özgür olmalıdır.

Türk Vatandaşlık Kanunu'na göre ise vatandaşlığa giriş üç yolla olabilir: Kanunla, yetkili makam kararıyla, seçme hakkıyla. Yapılan değişikliklere göre Türk'le evlenen yabancılar, bakanlık kararıyla vatandaşlığa geçebilmektedir. Vatandaşlıktan çıkmak isteyen kişi, aynı zamanda başka bir devlet vatandaşı ise, çıkma belgesi kendisine derhal verilir.⁴

Kimlik, bugünün dünyasında karmaşık ve iç içe geçmiş bir yumak haline gelmiştir. Ataları İrlanda'dan Amerika'ya göçmüş birisi, kendini hem

(1) Türk Vatandaşlığı Kanunu, 11 Şubat 1964'de kabul edilmiş ve birkaç kere değişikliğe uğramıştır. Vatandaşlık işleri İçişleri Bakanlığı'na yürütülür. Bakanlığın birimleri vatandaşlıkla yakından ilgilidir: Nüfus ve Vatandaşlık işleri gm, İller İdaresi gm, Mahalli İdareler gm, Sivil Savunma gm, Kaçakçılık ve İstihbarat Harekat ve Bilgi Toplama gm. Doğrudan birim, Vatandaşlık İşleri db'dir.

(2) Birkaç yıl öncesine kadar Alman vatandaşı olmak için anne veya babasının Alman olması gerekliliği vardı. Fransa'da, doğum yeri Fransa sınırları içinde olanların vatandaş olma hakları vardır. ABD'de ise, vatandaş olmak isteyenler, Amerikan toplumuna tam adapte olduklarını ve Amerikan kültürünü benimsediklerini kanıtlamak durumundadırlar.

(3) Bazı hukukçulara göre yurttaş (citizen) iç hukuku; uyruluk (nationality, nationalite) uluslararası hukuku ilgilendirir. Avrupa Sözleşmesi'nde ise uyruluk ile yurttaşlık eşanlamli kullanılmıştır. Vatandaşlık, gerçek kişilere has kullanılır; tüzel kişi ve nesnelere için ise uyruluk kavramı kullanılmaktadır. İskan Kanunu'na göre ise yurttaşlar ve mültecilere dair hükümlerle bunların vatandaşlığa geçişleri düzenlenmiş olup vatandaşlıkla ilgili kararlarda yargı denetimi açıktır.

(4) Vatandaşlıktan çıkmak isteyen kişi, başka bir devlet vatandaşı değil ise, İçişleri Bakanlığınca kendisine bir izin belgesi, ilgili yabancı devlet vatandaşlığını kazandığını belirten belgeyi getirdiğinde de çıkma belgesi verilir. Başka bir devlet vatandaşlığını kazanmak isteyen kişiye de Bakanlar Kurulunca tespit edilen esaslara uygun olarak İçişleri Bakanlığınca izin belgesi verilebilir. İzin belgesi üç yıl için geçerlidir. İzin belgesi alanlar bu süre içerisinde yetkili Türk makamlarına gerekli bilgi ve belgeleri vermek zorundadırlar. (TVK. md. 22)

* Doç. Dr. S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi (E-mail: aozero@fef.sdu.edu.tr)

İrlandalı, hem Amerikalı, hem kadın, hem gazeteci, hem Katolik, hem New Yorklu, hem Brooklyn'li, hem Yale'lı, hem demokrat, hem çevreci, hem de yalnızca bir insan olarak tanımlayabilir. Eğer isterse de bunlardan bir veya birkaçını diğerlerinden öne çıkarabilir. Kimlik unsurları, etnik, dilsel, millî, dinî, meslekî, siyasî, cinsî, kısacası insanları birbirinden ayıran her hangi bir özellik olabilir.

Bugün, kimsenin kimseye "senin kimliğin şudur... sen aslında busun..." demeye hakkı olmamalıdır. İnsanlar, kendilerini ne hissediyorlarsa odur. Bunun zorlamaya gelir tarafı yoktur. 1982 Anayasasının 66. maddesi; "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. (Son cümle mülga: 3.10.2001-4709/23 md.) Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılmaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılmaz." Burada, daha ilk cümleyle devletin vatandaşına bir kimlik zorlaması içinde olduğunu görüyoruz. "Türk" sözcüğü böyle bir metinde bir etnik kimlik değil, toparlayıcı ve kucaklayıcı bir millet ismi olarak kullanılmak istenmiştir", denebilir. Ancak, yine de yapılan bir kimlik zorlamasıdır ve bugünün dünyasında devletler böyle ulus mühendisliği işleri ile uğraşmamalıdır.⁵ Doğrusu devletin vatandaşlarına kimlik zorlamalarından kaçınması ve kimlikler nezdinde nötr bir tavır takınmasıdır

(tıpkı dinler nezdinde takınması gerektiği gibi).

Hukukî bir durum olan vatandaşlık, bireyin bir devletle arasındaki haklar ve görevler temelindeki ilişkilerini belirler. Bu gözle bakıldığında, ilk bakışta 66. maddenin ilk fıkrası aşağıdaki gibi değiştirilebilir: "Türkiye Cumhuriyeti devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşdır." Ya da bu madde tamamen kaldırılabilir. Bu maddenin ikinci fıkrası, vatandaşlık hakkını kan bağıyla düzenliyor. Bu düzenlemenin anayasada yapılması gerekli değildir. Ayrıca vatandaşlığın yalnızca kan bağıyla değil toprak bağıyla da (yani ülke sınırları içinde doğmakla da) hak edilen bir statü olması gerektiğini belirtmek lazım. Bu bağlamda Anayasada da en fazlasıyla, "TC vatandaşlığının kazanımı kanunla belirlenir" gibi bir hüküm yeterli olabilir. Bu maddenin, üçüncü ve dördüncü fıkraları, vatandaşlıktan çıkarılma kurallarını düzenlemektedir. Açıkça ifade etmek gerekir ki, bu ceza 12 Eylül kalıntısı arkaik bir cezadır. Hiçbir vatandaşa reva görülemez. Bu nedenle bu fıkralar da kaldırılmalıdır. Bu durumda, şimdiki anayasasının 66. maddesini tamamen kaldırmak çok daha doğru olacaktır.

Örneğin, Fransa, ABD, Belçika, İsviçre, Avustralya anayasalarında, 66. maddenin ilk cümlesine benzer bir ifade yoktur. "Fransa'da 'Frank' diye bir ırk yok... O yüzden Korsikalı, Bröton 'Ben Fransızım' diyebiliyor. Türk ismi ise hem ayrı bir ırkı hem ülkedeki üst kimliği ifade ediyor. Avrupalılar da ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımıza Türk demiyor. Türkiyeli diyor." (Oran, 2005)⁶ Kimlik

(5) Kaldı ki, biz istediğimiz kadar "bu kucaklayıcı bir terimdir" diyelim, bugün gelinen noktada hatırı sayılır sayıda vatandaş için bu artık en iyi ihtimalle "asimilasyona zorlayıcı" bir etnik terim olarak algılanmaktadır. (Ayhan Ulusoy, "Kimlik, Vatandaşlık ve Anayasa", 8.2.2008, Radikal İki)

(6) Rıdvan Karluk, "Siz Türkiyeli misiniz, Yoksa Türk mü?", 17.11.2005, Radikal; Baskın Oran, Milliyet Gazetesi'nde Melih Aşık'ın köşesi, (Açık Pencere).

söz konusu olduğunda, yapılacaklar tabii ki yalnızca anayasa değişikliği ile bitmiyor. Bu konuda toplumun empati yaparak tolerans içinde hareket etmesi gerekir. Kökeni ne olursa olsun, hiç kimse bir başkasına kimlik zorlamalarına girişmemeli; isteyen kendine, "Türk", "Kürt", "Çerkez", "Rum", "Ermeni", diyebileceği gibi, "Türkiyeli", ... gibi ifadeler de kullanabilmelidir.⁷

"Ne Mutlu Türk'üm Diyene"nin o dönem (1933) için çok ileri olduğunu, bugün ise çok geri kaldığını söylemek yanlış olamaz. Mustafa Kemal'in "Türkiyeli" yerine "Türk" demesinin a) Jön Türk geleneği, b) 1930'ların uluslararası ortamı, c) Türk'ün yüzyıllık iç ve dış aşağılanışını gidermek gibi üç çok önemli etkenden kaynaklandığını bilmek gerekir.⁸

Bu durumda üst-alt kimlik⁹ ilişkisi açısından, devlet ile yurttaş arasında üç temel ilişki düşünülebilir: 1) Yurttaş, objektif alt kimliğini terk edip, subjektif kimlik olarak üst kimliği benimseyebilir. Bunun adı "gönüllü asimilasyon"dur.

Sonuç: Devletle sorun çıkmaz. Devlet bu durumu sever. 2) Yurttaş, alt kimliğini koruyup, üst kimliği ret edebilir. Sonuç: Çatışma çıkar. Devlet katliama kadar, yurttaş ise teröre başvurmaktan bağımsız devlet kurmaya kadar gidebilir. 3) Yurttaş, kendi alt kimliğini koruyup, üst kimliği kabul edebilir. Sonuç: Çatışma çıkıp çıkmayacağı devletin tutumuna bağlıdır. Eğer devlet, milletini teritoryal olarak tanımlıyorsa sorun çıkmaz. Kan (etnik) olarak tanımlıyorsa, çıkabilir.

Bir ülkedeki asimilasyon kronolojik bir hususa bağlıdır: O ülkede ulusal ekonomik pazarın mı önce kurulduğu, yoksa azınlık bilincinin mi önce yerleştiği hususuna. Eğer birincisi önce gerçekleşmişse, yönetimin azınlığı asimile etme (ona çoğunluğun dilini konuşurma, vs.) şansı yüksektir. Çünkü "vatan", ticaretin gidebildiği yere kadar olan toprağa verdiğimiz addır. Ama önce azınlık bilinci yerleşmişse, asimilasyonun hiç şansı yok gibidir.¹⁰

(7) Toplumdaki çok kültürlülük olayını, bireysel özgürlükler bazında genel toplumsal ve siyasal yapının bir parçası olarak algılayan ABD oldukça başarılı bir uygulama ile, hem siyasal kimliğini hem de özgürlükleri koruyan bir çizgi izlemiştir. Buna karşılık, Sovyetler Birliği, bireysel özgürlükleri hemen hemen yok sayarak giriştiği deneyim çerçevesinde, sistemin karşılaştığı başka tür zorlukların sonunda, dağılıp gitmiştir. (Emre Kongar, "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık", Kongar Resmi sitesi, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php)

(8) 1982 Anayasasının 66. maddesi "Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türktür" diyor. Ama Türk en azından iki çok farklı anlam taşıyor: 1) Vatandaşlık bağıyla bağlı herkes; 2) Orta Asya kökenli bir soy. Birincide yurttaşın hangi etnik/dinsel kökenden geldiği tamamen önemsiz (ve sorun çıkmaz), ikincide tevkalade önemli (ve sorun çıkar). 1940'lara kadar bu ülkede gayrimüslimler normal nüfus kütüğüne değil, "Ecanip [ecnebler] Defteri"ne kaydedildiler. 1950'lere kadar askerî okullara girmenin şartı "Öz Türk Irkından Olmak"tı ve Çerkesler vb. alınmadılar. 1991'e kadar uygulanan 1988 tarihli Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği, "Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanları potansiyel terörcü sayıyordu. Halen yürürlükte olan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun 24/1 maddesi, azınlık okullarındaki müdür başyardımcısının "Türk asıllı ve TC uyruklu" olmasını öngörüyor. (Baskın Oran, "Kürt milliyetçiliği nasıl güçlendirilir?", <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/index151-200.html>, Bu yazılar Baskın Oran'ın Birgün gazetesinde ve Agos haftalık gazetesinde çıkan yazılardır.)

(9) Üst kimlik: Devletin vatandaşına biçtiği kimlik. Alt kimlik: Bireyin içinde doğduğu (objektif) veya kendine biçtiği (subjektif) kimlik. Asimilasyon: Alt kimliğin sıfırlanarak bireyin üst kimlik içinde erimesi/eritilmesi. Millet'in teritoryal (topraksal) tanımı: Aynı sınırlar içindeki yurttaşlar. Millet'in kan'sal tanımı: "Aynı kandan" (etnik gruptan) gelen yurttaşlar

(10) Türkiye'de Kürtlük bilinci 1930'lardan beri, ama en azından 1960'lardan beri çok güçlü biçimde yerleşti. Oysa ulusal ekonomik pazar Hakkari'ye ancak 1980'den sonra ulaştı. Çokomel'in, Çokoprens'in satılmadığı yer "vatan" değildir. (Baskın Oran, "Kürt milliyetçiliği nasıl güçlendirilir?", <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/index151-200.html>, Bu yazılar Baskın Oran'ın Bir gün gazetesinde ve Agos haftalık gazetesinde çıkan yazılardır.)

3. VATANDAŞLIK VE HAK VE GÖREV İLİŞKİSİ

Dünya genelinde geçerli olabilecek çeşitli vatandaşlık yaklaşımlarından bahsedilebilir. Bunlardan Türkiye vatandaşlık yaklaşımını da ilgilendiren iki kategoriden bahsedebiliriz. Toprak ve kan bağı esasına göre şekillenen vatandaşlık biçimleri ya da hak ve görev vurgusu ölçülerine göre biçimlenen vatandaşlık biçim ve yaklaşımlarından bahsedilebilir. Bunlardan ilki sadakat ve bağlılığın esas alındığı, asimilasyonist karakteri ağır basan, bu yanıyla içselleştirici olan, toprak bağının öncelikli ele alındığı Fransız vatandaşlık geleneğidir. Burada kan bağı esaslı da önemli olmakla birlikte esas önemli olanın toprak bağı olduğu unutulmamalı, diğer bir deyişle bu vatandaşlık anlayışına göre “doğulan ülke” önemlidir. Milliyetçiliğin ulus devletle eş zamanlı ortaya çıktığı (Fransa’da) bu vatandaşlık biçimi geçerli olmuştur ve bu vatandaşlık anlayışı nesnel bir kritere dayanmaz daha ziyade öznel, daha doğrusu öznel koşulların belirlediği bir vatandaşlık biçimidir. İkinci vatandaşlık biçimi Alman vatandaşlık geleneği olarak adlandırılabilir bir vatandaşlık biçimidir. Kan bağının esas alındığı, yanın da doğduğundan ziyade kim olduğu (hangi kandan geldiğinin) önemli olduğu bu vatandaşlık biçimi dışlayıcıdır. Burada milliyetçiliğin rolü büyük olmuştur ve ulus devlet (Almanya’da) milliyetçiliğin ortaya çıkmasından elli yıl sonra ortaya çıkmıştır. Örneğin bir kişinin Fransız vatandaşı olabilmesi için Fransa topraklarında doğması yeterli iken nesnel bir koşul olan biyolojik bağı esas alan Alman vatandaşlığı için Almanya’da doğmak yeterli değil, Alman olmak yeterlidir. Nitekim son yıllarda Almanya’da giderek (özellikle Türklere karşı boyutlanan) dışlayıcı,

ırkçı yönelim ve saldırıların temelinde bu anlayışın yattığını söyleyebiliriz. ABD, Avusturya, Kanada gibi ülkelerde ise toprak bağı vatandaşlık için yeterli bir kriterdir. O nedenle sözgelimi ABD Green Kartla aldığı vatandaş adayları, ABD sınırları içinde beş yıl kaldıktan sonra kan bağına veya geldiği yere bakılmaksızın vatandaşlığa kabul edilebilmektedirler. Toprak ve kan bağı kriterlerinin dışında günümüzde daha da önem kazanan klasik cumhuriyetçi vatandaşlık yaklaşımı ile liberal bireyci yaklaşım da söz konusudur. Liberal bireyci anlayışta demokrasi aşağıdan yukarıya halk kitlelerin mücadelesi ile kurulmuş olduğundan burada haklar daha önceliklidir. Bireysel yararın önce geldiği bu vatandaşlık anlayışında bireylerin görevlerinden ziyade hakları vardır. Oysa klasik cumhuriyetçi yaklaşımda görev önceliklidir. Yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş olan cumhuriyette haklardan ziyade görevlere vurgu vardır ve görevler daha ağırlıklıdır. Diğer bir deyişle toplumsal yarar adı altında devletin önce geldiği bu yapıda bireylerin haklarından ziyade (vergi verme, askere gitme, bağlı ve sadık olma gibi) görevleri vardır. Bu anlayışta insanın devletinden ziyade devletin insanından (vatandaşından) bahsetmek gerekir.

Bu bağlamlar içinde bakıldığında Türkiye’nin bir yanıyla toprak bağını esas alan asimilasyonist Fransız geleneğini uygularken (vatan ve ülke sınırlarına yapılan vurgu), öte yandan kan bağını esas alan (Türklüğe yapılan vurgu) bir vatandaşlık anlayışı ile biyolojik ve nesnel ölçüleri öne alan bir mantaliteye de sapmakta böylece karma bir vatandaşlık yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Ancak ikinci kategori açısından bakıldığında ise haklardan ziyade görevlerin öne alındığı klasik

cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının henüz aşılmadığı görülmektedir.

Kadıoğlu’na (2008:21-30) göre ise literatürde vatandaşlık kavramı dört farklı şekilde kullanılmaktadır.

1) Ulusal kimlik veya milliyet olarak tanımlanan vatandaşlık: Modern toplumda vatandaşlık ulusal kimlik ve milliyetle tanımlanmış hatta kimi zaman bunlarla eş tutulmuştur. Bu dönem itibarıyla halk hukuksal anlamda bir varlığa işaret ederken vatandaşlık ulusal bilince işaret etmiş, bu itibarla vatandaşlık kavramı milliyetçiliğin de etkisi ile halk kavramından daha değerli ve itibarlı kullanılmıştır.

2) Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık: Vatandaşlık bu bağlamda kişilerin hukuki durumlarını ifade eden nüfus cüzdanı, pasaport gibi evraklara istinaden kullanılmıştır.

3) Haklar temelinde kullanılan vatandaşlık: Buna göre vatandaşlık sivil, siyasal ve sosyal haklar içeren bir statüdür. Sivil haklar 18., siyasal haklar 19., sosyal hakların modern vatandaşlık bağlamında ele alınması ise 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Birçok ülkede bütün bu haklar sayılsa bile bütün vatandaşlar bu haklardan eşit derecede yararlanmamaktadır.

4) Görev ve sorumluluk temelinde tanımlanan vatandaşlık: Yukarıda belirtildiği gibi liberal geleneğin zayıf olduğu yerlerde daha ziyade vatandaşlık için görevler sayılmıştır. Böyle durumlarda toplumun bireye ontolojik bir önceliği söz konusudur ve toplumsal yararın bireysel yarardan önce geldiği vurgulanır ve vatandaş bu temelde eğitilir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde vatandaşlık eğitiminin temel özelliği katılım ve haklardan ziyade edilgen, itaatkar, görevlere önem veren vatandaşlar yaratmaya çalışmasıdır (Kadıoğlu

2008:28). Yasalar da daha çok bu temelde şekillendirilmiştir. Buna karşın yasalarda vatandaşlık hakları da sayılmıştır. Vatandaşlık hakları Türkiye Anayasası’nda “Temel Haklar ve Ödevler” kısmında düzenlenmiştir. Bu başlık altında ilk olarak, “Kişinin Hakları ve Ödevleri” bölümünde, bireyin doğuştan sahip olduğu, dokunulmaz ve vazgeçilmez hakları sıralanmaktadır. Bu haklar, bireyi topluma ve devlete karşı koruyan haklardır. Bunlardan farklı olarak bireyin toplumdaki ve devletten bazı şeyler ve belli tutumlar istemesini mümkün kılan haklar vardır.

Burada önemli olan Anayasa’da “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” adı altında düzenlenmiş olan bu hakların kullanılmasıdır. Örneğin Anayasa’da seyahat özgürlüğü hakkı var ancak seyahat özgürlüğü, on km gidecek parası olmayan bir vatandaş için neyi ifade edebilir ki? Bir de bireyin siyasal yaşama katılımını sağlamaya yönelik haklar vardır ki, bunlara “siyasal haklar” denir. Aynı şekilde hala yazdığı kitaptan, ya da yaptığı konuşmadan dolayı yargılanan siyaset adamları, hapislere atılan yazarlar varsa siyasal hakların da bir anlam ifade etmez.

Birçok ülkede vatandaşlık evrakı olan ancak haklardan yararlanmayan “sahte vatandaşlar”, ya da “kısmi vatandaşlar” veya Türkiye’de kullanılan bir ifadeyle “sözde vatandaşlar” ortaya çıkabilmektedir (Kadıoğlu 2008:29).

Türkiye Cumhuriyeti, Anayasa’ya göre, bir “sosyal devlet”tir. Sosyal devlet, genellikle, vatandaşların refah durumlarıyla ilgili olan, onlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamakla görevli devlet olarak tanımlanır. Kuşkusuz, bir devletin sosyal devlet olma derecesi, anayasadaki “sosyal ve ekonomik hakları” gerçekleştirme gücüne bağlıdır. Yoksa vatandaşların refah durumlarını anayasada

güvence altına alan bir devlet, salt bu niteliğinden dolayı, sosyal devlet olma özelliğini kazanamaz. Gelir dağılımındaki uçurum, sosyal barışı zedeleyen ücret politikası, halkın adalet duygularını zedeleyen devlet kaynaklarının kullanılma biçimi, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin ayyuka çıktığı buna karşın yoksul, yoksun, sakat ve özürlü ve yaşlılarının yüzüne bakmayan bir devletin anayasasına sosyal devlet yazılması ile o devlet sosyal devlet olamaz.

“Demokratik devlet” ile sosyal devlet birbirine sıkı sıkıya bağlı olgulardır. Demokratik devlet, güçsüzlerin güçlerini devlet yapısı ve siyasal kararlar üzerinde hissettirmeleriyle gerçek anlamda kurulabilir. Bunun için devlet sistemi içinde çalışanların ve yoksunların yeri ve ağırlığının olması ve anayasal güvenceye kavuşturulması gerekir. Ancak bu şekilde, sosyal devlet, vatandaşlarına “lütf” dağıtan bir “sadaka devlet” olmaktan çıkar. Bu amaçla çalışma yaşamına ilişkin hükümler de sosyal ve ekonomik haklar içinde yer almaktadır.

(11) Ailenin Korunması: Anayasaya göre, aile “toplumun temeli”dir. Bu nedenle devlet, ailenin huzur ve refahını, özellikle annenin çocukların korunmasını sağlayacak önlemler alır ve gerekli örgütleri kurar. Aynı zamanda, aile planlamasının yani istenen zamanda ve sayıda çocuk sahibi olunmasının öğretilmesi ve yaşama geçirilmesi konusunda da devlete görev düşmektedir.

Eğitim ve Öğrenim: Devlet, vatandaşların eğitim ve öğrenimlerini sağlamak zorundadır. Türkiye’de sekiz yıllık eğitim bütün vatandaşlar için zorunludur. Devlet, vatandaşları arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin, herkesin çağdaş eğitim koşulları içinde ve parasız olarak temel eğitim koşulları içinde parasız olarak temel eğitim almasını sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca yasalarda şunlar yazılıdır: “Devlet, maddi olanakları yetmeyen öğrenciler için burslar sağlar ve gerekli yardımları yapar; özel eğitime ihtiyacı olanlar için gerekli önlemleri alır.” Burada önemli olan yazılardan ziyade devletin, vatandaşın bu hakları kullanması için gerekli ortam ve olanakları yaratıp yaratmadığı hususudur. Çevre Sağlık ve Konut Hakkı: Devlet, vatandaşlarının sağlıklarına zarar vermeyecek temiz ve dengeli bir çevrede yaşamalarını sağlamak için gereken çabayı gösterir. Devletin vatandaşlarına karşı görevlerinden biri de, onların sağlık koşullarıyla ilgilenmek, hastaneler açmak, salgın hastalıkları önlemek, bulaşıcı hastalıklara karşı parasız aşı sağlamaktır. Devlet, ayrıca, vatandaşların konut ihtiyaçlarını sağlamak için önlemler almak zorundadır.

Gençlik ve Spor Konularındaki Ödevler: Devlet, gençlerin yetişmelerini sağlayacak koşullar yaratır; gençleri, alkol, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardan korumaya çalışır; sporu teşvik eder.

Sosyal Güvenlik Hakları: Sosyal güvenlik ile ilgili önlemleri almak ve gerekli örgütlemeyi sağlamak devletin temel görevlerindedir. Devlet, sakatlarla yaşlılara yardım etmek şehitlerin dul ve yetimleri ile gazileri korumak korumaya muhtaç çocukları topluma kazandırmak için gerekli önlemleri alır. Ayrıca, yabancı ülkelerde yaşayan Türk vatandaşlarının aile birliğini, çocukların eğitimini ve kültürel ihtiyaçlarını sağlamaya çalışır.

Kültürel ve Sanatsal Ödevler: Bir ülkenin kültür, tarih ve sanat alanında sahip olduğu varlıklar ve değerler, o ülkenin hazinesi gibidir. Bunların kaybedilmemesi ve geliştirilmesi için devlet gerekeni yapmakla yükümlüdür. Devlet, sanatçının korunması ve desteklenmesi, sanatın sevilip yayılması için de gerekeni yapar.

Sonuç itibarıyla denebilir ki, Anayasa’da yer alan “Türkiye Cumhuriyeti laik, demokratik, sosyal bir hukuk devletidir” ibaresi doğrudur, ancak altı boşdur. Bu kavramların altı doldurulup gerekleri yerine getirildiğinde çok yol kat edilmiş olacaktır.

3.1. Vatandaşlık Hakları

Türkiye’de kişilerin toplumla ilişkilerinden doğan bu haklar üç grupta toplanabilir.

3.1.1. Sosyal Haklar: Toplum yaşamında herkese insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi, sağlamayı amaçlayan haklardır. Sosyal haklardan başlıcaları; ailenin korunması, eğitim ve öğrenim hakkı, sağlık, çevre ve konut hakkı, gençliğin korunması ve sporun desteklenmesi, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması gibi haklardır.¹¹

Bir ülkede sosyal haklar eşitlikle korunmadığında; toplumda ekonomik açıdan güçsüz olanlar, güçlüler karşısında korunamaz ve adalet sağlanamaz; insanın yaşam mücadelesi zorlaşır, insan onuruna uygun bir ortamda yaşam

gerçekleşemez; yoksulluk ortadan kalkmaz, fakirler hiç bir haktan yararlanamaz; toplumda huzur ve güven kalmaz, bunalımlar artar ve insan imkanlarını geliştiremez ve kendini gerçekleştiremez. Bilim, sanat ve teknolojik alanlarda etkinlikler gerçekleştiremez.

3.1.2. Ekonomik Haklar: Devlet güçsüzleri, güçlüler karşısında korumak, gerçek eşitliği ve toplumsal dengeyi sağlamak amacıyla vatandaşlara ekonomik haklar tanıır. Çalışma hakkı, tüketici hakları gibi haklar başlıca ekonomik haklardır.¹²

Bir ülkede ekonomik haklar eşitlikle korunmadığında, insanın doğuştan sahip olduğu temel haklar korunamaz; çalışanlar emeğinin karşılığını alamaz; çalışanların sağlıklı bir ortamda çalışmaları mümkün olmaz ve insanların hak ve özgürlükleri korunamaz.

3.1.3. Siyasal Haklar: Vatandaşların ülke yönetimine katılmasını sağlayan haklara siyasal haklar denir. Seçme ve seçilme hakkı, vatandaş olma hakkı, kamu hizmetine girme hakkı, dilekçe hakkı başlıca siyasal haklardır. Siyasal haklar, demokratik yönetim anlayışının vazgeçilmez unsurudur. Ge-

nel ve eşit oy hakkı, seçim ve temsil ilkesi doğduktan sonra çağdaş siyasal partilerin siyaset sahnesinde yerini almasıyla birlikte, bugünkü anlamda seçme ve seçilme hakkı doğmuştur. Siyasal haklar içinde siyasal partilerle ilgili olan haklar, vatandaşların daha aktif olarak siyasal yaşama katılmaları için önemlidir. Kişiler, yasalarda belirtilen koşullara uygun olarak, siyasal parti kurulabilir, üye olabilir ya da üyelikten çıkabilir. Ancak bir ülkede siyasal etkinlik sadece partiler aracılığıyla gerçekleşemez. Vatandaşların partilerin yanı sıra, sendikalar ve dernekler, sivil toplum kuruluşu kurma, bunlara üye olma haklarının da bulunması gerekir. Fakat günümüzde hala peş peşe partilerin kapatılması ve parti kapatma davalarının görülmesi bu hakkın ne kadar teslim edildiğinin bir göstergesidir.¹³

Bir ülkede siyasal haklar eşitlikle korunduğunda, insanların her türlü zorlanmadan, devletin ve diğer insanların baskısından uzak kalmaları ve yaşamlarını kendi istedikleri gibi düzenlemeleri kolaylaşır; kişiye, başkalarının ve devletin karışmayacağı güvenli bir ortam yaratılabilir; insanlar bu ortamda

(12) Ekonomik haklardan bazıları şunlardır:

Tarımcılık ve Hayvancılığın Korunması: Devlet, tarımla hayvancılığın gelişmesini sağlamak ve bu dallarda çalışanlara yardım etmek için gerekli önlemleri alır. Örneğin topraksız olan ya da toprağı az olan çiftçilere toprak sağlar. Tarım ve hayvancılıkla uğraşanların gereksindiği alet ve gereçlerin sağlanmasını kolaylaştırır. Tarımsal üretimin artırılması için, tarımsal bir üretim planlanması oluşturur. Üreticilerin ürünlerinin gerçek değerini elde etmelerini sağlayacak önlemleri alır. Örneğin; belli taban fiyatlarını belirler.

Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi: Bir ülkede ekonomik ve siyasal dengenin olması için, adaletli bir ücret politikasının bulunması gerekir. Devlet, çalışanların hayat düzeyini yükseltmek, çalışanları korumak ve geliştirmek, çalışma koşullarını insanlara yaraşır bir hale getirmekle yükümlüdür. Bedensel ve ruhsal yetersizlikler yüzünden çalışamayacak durumda olanları da korur. Çalışma yaşamında vatandaşların sahip olduğu haklardan biri de, sendika kurma hakkıdır ve ayrıca işçi ve işverenlere ayrıca, toplu iş sözleşmesi hakkı ile grev ve lokavt hakları tanınmaktadır. Devlet ayrıca, uzun bir dönem, düşük ücretle çalıştırılan kadınların çalışma koşullarını iyileştirmek, çocuklara kreş sağlamak, doğum izni vermek gibi görevleri yerine getirir. Türkiye’de kadınların çalışma yaşamı dışında ev yaşamında da ağır sorumluluklar yükledikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

(13) Ayrıca “kişi hakları” içinde yer alan düşünceli açıklama ve yayma özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme özgürlüğü gibi haklarda siyasal haklarla ilişkili, onu tamamlayan haklardır. Ekonomik ve sosyal durumu, zenginlik ve öğrenim derecesi ne olursa olsun, her vatandaşın siyasal haklardan eşit olarak yararlanması gerekir. Bir ülkede, siyasal haklar her vatandaşa eşit düzeyde uygulanmıyorsa, o ülkenin demokratik olduğu söylenemez. Demokratik yönetimi, güçsüzlerin kendilerini ifade edebildikleri ve yönetimde söz hakkına sahip oldukları bir yönetim şekli olarak da görmeliyiz.

hukukun izin verdiği ölçüde başkalarına zarar vermeden haklarını özgürce kullanabilirler; demokrasinin işlerlik kazanması ve sürekli korunması sağlanabilir. Eğer siyasal haklar eşitlik temelinde korunmuyorsa bunların hiç biri olmaz, bunun tam tersi bir durum söz konusu demektir.

3.2. Vatandaş Olma Sorumlulukları

Vatandaş olma sorumluluğunu taşıma yolları:

1. Seçme ve seçilme hakkı,
2. Vergi vermek,
3. Askerlik yapmak,
4. Kanun ve kurallara saygılı olmak. Geri kalmış gelenekçi ülkelerde vatandaşın haklarından ziyade devlete karşı görevleri vardır. Diğer bir deyişle çağdaş demokrasiler vatandaşlığı görevleri olan bir üyelikten hakları olan bir yapıya doğru dönüştürmüş durumdadırlar. Bu tarz çağcıl demokrasilerde devlet bireyin hizmetindedir, bu gibi ülkelerde devletin insanından değil, insanın devletinden bahsetmek mümkündür.

Bir ülkede vatandaşlar eğer görev ve sorumluluklarını yerine getirmezlerse, yönetim dürüst, bilgili, çağdaş ve ülke çıkarları için çalışacak kişilerin elinde olmaz ve yöneticiler halkı temsil edemez. Devlet, ülke giderlerini karşılayacak geliri elde edemez, dolayısıyla vatandaşa karşı görevini yerine getiremez. İçte düzeni, dışta bağımsızlığı koruyamaz. Demokratik yönetimin yerini baskıcı yönetim alır ve insan hakları korunamaz. Bazı kişi ve gruplara ayrıcalık tanınır, böyle bir düzende, herkes eşittir ama bazıları daha eşittir. Hak ve görevler bir madalyonun iki yüzü gibidir

biri yoksa diğeri de olamaz. Eğer bir devlet vatandaşlarına haklarını vermezse, ya da haklarını kullanacak ortamı ve olanakları sağlamazsa vatandaşlarından görevlerini de yerine getirmesini bekleyemez.

4. KÜRESELLEŞME, ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE ANAYASAL VATANDAŞLIK

Küreselleşme, ya da yabancı terminoloji ile, "globalleşme" biri siyasal, biri ekonomik biri de kültürel olarak üç boyutu olan bir kavramdır. Küreselleşmenin siyasal ayağı, Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal egemenliği anlamına gelmektedir. Bu durum, bir anlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, dünyanın tek kutuplu hale gelmesini de belirtmektedir. Küreselleşmenin ekonomik ayağı, uluslararası sermayenin egemenliğine işaret etmektedir. Küreselleşmenin kültürel ayağı, birinden farklı hatta, biri ötekine zıt iki ayrı sonuca işaret eder. Birinci sonuç, "mikro milliyetçilik" biçiminde ortaya çıkmıştır. Son örneğini, Yugoslavya olayında gördüğümüz, "mikro milliyetçilik" akımları, ulusal devleti aşan ve onu daha küçük parçalar halinde algılayan bir yapıya sahiptir. Küreselleşmenin kültürel ayağının ikinci sonucu, dünya çapında kültürel birörnekleğin önünü açmış olmasıdır.¹⁴

Bir toplumu oluşturan bireylerin ve grupların dil, din, ırk, tarih, coğrafya açısından farklı kökenlerden gelmesine dayanan çok kültürlülük, tek bir siyasal birim halinde ve ortak sınırlar içinde yaşayan toplumlarda söz konusudur. Din, dil, ırk gibi, yukarıda da belirtilen biçimde, başka kimlikleri dışlayarak kendi kimliğini güçlendirme eğilimi

taşıyan öğeler, ulus devlet oluşumu içinde, öteki kimliklere karşı duyarsız, hoşgörüsüz, hatta düşmanca tutum ve davranışlar içinde olan militanlar elinde toplumsal etkileşimi engelleyici bir işleve doğru kayabilir. Tabii böyle bir oluşumun, derhal o toplumun içindeki öteki din, dil, ırk ve benzeri ayrımlara göre filizlenen "kültürel kimlikleri" de aynı baskıcı ve şiddete dönük yola iteceğini görmek için kahin olmaya gerek yoktur. İşte tam bu noktada, "Anayasal Vatandaşlık" kavramı, "yumuşak" ve "birleştirici" bir "kültürel kimlik" olarak ortaya çıkmaktadır: Anadolu toprağı pek çok farklı uygarlığa beşiklik etmiştir.

Çağdaş ulus devletler, tek bir ırkın ya da tek bir ulusun öteki kültürel kimlikleri bastırması üzerine kurulmuşlardır ve varlıklarını böyle bir baskı ile sürdüremezler. Tam tersine her ulus devlet, vatandaşlarını oluşturan farklı kültürel kimliklerin renkliliğini ve çeşitliliğini, devletin ve o devleti oluşturan toplumun güzelliği ve gücü olarak geliştirdiği oranda, refahı ve kuvveti artar.¹⁵

4.1. Milliyetçilik, Kimlik ve Vatandaşlık

Milliyetçilik duygusu iki öğeden oluşur. Olumlu öğe dil, din, soy, tarih, toprak, devlet vs. gibi kavramların ortak paylaşımıyla gelişen "biz" duygusudur. "Onlar" duygusu anlamına gelen olumsuz öğenin ise iki kanattan beslendiği söylenebilir: Birinci kanat, ülkedeki maddi olumsuzlukların üst üste binmesi sonucu meydana gelen tutunum bunalmıdır ve bu, devletin karşısındaki grup-

ta bir "maddi mağduriyet duygusu" oluşmasına yol açar. İkinci kanat ise, ülkedeki egemen milliyetçilik uygulamasına duyulan tepkidir, bu da, "manevi mağduriyet duygusu"na yol açar. Olumlu öğe, ortak bir ekonomik pazarın gelişmediği (yani, kapitalizmin zayıf olduğu) ülkelerde/yörelere epey zayıftır. Bu durumda olumsuz öğe onu ikame etmek için harekete geçer ve milliyetçiliğin esas motoru haline gelir. Peki, devlet neden aşırı ve akıldışı ideolojik baskı yapar? Çünkü her milliyetçilik için asimilasyon (yani, karşıdakinin alt-kimliğini sıfırlamak) pek çekici bir ülküdür. Ama asimilasyon ikiye ayrılır: doğal (kendiliğinden, ekonomik süreç sonucu) ve zorla (baskıyla) asimilasyon. Her devlet asimilasyon yapmak isteyebilir. Ama akıllı devlet, şu "kronolojik" gerçeği bilen devlettir: Eğer karşısındaki grubun biz bilinci, ülkedeki ulusal ekonomik pazarın kurulmasından önce oluşmuşsa, doğal asimilasyon için artık fazlasıyla geç kalınmıştır. Akıllı olmayan devlet ise, bu durumda da zorla asimilasyona gitmekte sakınca görmeyen devlettir. Çünkü yapacağı baskının yaratacağı tek sonuç, manevi mağduriyet duygusunun şiddetlenmesi olacaktır (Oran 2006).¹⁶

4.2. Vatandaşlık ve Ulus İlişkisi

Vatandaşlık giderek anlam değiştirmekte ya da eski anlamlarından ve bağlamlarından sıyrılarak yeni anlam ve bağlamlar kazanmaktadır. Modern vatandaşlık kavramı ulus devlete üyelik, bağlılık ve sadakat olarak algılanırken ulusal kimlik ve "milliyet" ifadeleriyle de eşanlamlı kullanılmaktadır. Bu vatan-

(14) Emre Kongar, "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık", Kongar resmi sitesi, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php

(15) Emre Kongar, "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık", Kongar resmi sitesi, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php

(16) Baskın Oran, "Kürt milliyetçiliği nasıl güçlendirilir?", <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/index151-200.html>, Bu yazılar Baskın Oran'ın Birgün gazetesinde ve Agos haftalık gazetesinde çıkan yazılardır.

daşlık temelinde ulus, toprak, bayrak, bağımsızlık, milliyet, biz duygusu gibi kavram ve değerlere kutsallık atfedilmekte katı bir muhafazakarlıkla korunmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında gayrimüslimler ve Türk kimliği dışındakiler vatandaşlık belgelerine sahip olsalar da “gerçek Türk” olamazlar. “Türkün Türk’ten başka dostu yoktur”, “Bir Türk dünyaya bedeldir”, “Türk, öğün, çalış, güven” bu dönemin sembol söylemleridir.

Bu açıdan Türk ulus kimliğinin ötekileri vardır. Bunlar gayrimüslimler (Rum, Ermeni, Yahudi), Müslüman olup da Türk olmayanlar (Kürtler, Araplar, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar, Gürcüler) ve nihayet Türk ulusal kimliğinin üçüncü ötekisi ise kendi mazisi, kendi geçmişi. Alevi Kürtler, Alevi Araplar ve hatta Alevi Türkmenler de, İslam’la Suni Müslümanlardan farklı bir ilişki kurduklarından Türk ulus kimliğinin ötekileri olarak görülmüştür. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, ancak kendilerini Türk olmanın ötesinde “farklı” dinsel ya da dile ilişkin bağlarla tanımlayan unsurlar, oy vermek gibi siyasal haklara sahip olsalar bile, “farklı” olmaya dair haklardan mahrum olmaktadır... çünkü Türkiye’de vatandaşlığın millileşmesi, dinsel, etnik ve dilsel farklılıkların silinmesi anlamına gelmektedir. Çeşitli dışlayıcı ve homojenleştirici uygulama ve politikaları sonucu Türkiye Cumhuriyeti Türklerin Cumhuriyeti olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet diğer dinsel ve etnik grupların varlığını onları “unutma” noktasına varana kadar yok saymıştır. Türkiye’de farklı dinsel ve etnik kimliklerin tanınmasına yönelik reformların bazıları AB’ye katılım

çerçevesinde gündeme gelmiştir.¹⁷ (Kadioğlu 2008: 39, 45, 46). Ancak yapılan onca değişikliğe rağmen 1982 Anayasasının bazı maddeleri (Ör. md3/1: “Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçe’dir”) değişmediği için bu değişikliklerin bir çoğu havada kalmakta ve çok kültürlü demokratik bir toplumun önünde engel oluşturmakta ve demokratikleşmenin önünü tıkamaktadır.

Bu alanda çalışma yapan Baskın Oran’a göre “milletin bölünmez bütünlüğünden” bahseden bir yasa alt kimlikleri reddetmektedir ve böyle bir yasa ile çok kültürlülük hayata geçirilememektedir. Oran ayrıca maddedeki “dili Türkçe’dir” ibaresi yerine “resmi dili Türkçe’dir” şeklinde değişmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylece toplumsal hayata Türkçe’nin dışındaki dillere de yaşam hakkı tanınmaktadır. Oran’ın diğer bir önerisi de Türklük yerine Türkiyelilik kavramının kullanılmasının, demokratikleşme açısından taşıdığı önemdir (Oran 2004: 116). Türkiye’de özellikle AB’ye tam üye olma süreci ile birlikte, bir yandan demokrasinin derinleşmesi ve vatandaşlığın geliştirilmesi yönünde reform, çalışma ve tartışmalar yapılırken öbür yandan buna özellikle içerden ulusalcı ve milliyetçi tepkilerle mukabele ediliyor, direnç gösteriliyor. Önümüzdeki sürece de bu tartışmaların damgasını vuracağı görülüyor.

Dünya bir yandan küreselleşirken öte yandan ulus devletler varlıklarını korumaktadır. Ulus devletlerin varlığını koruması, tüm eleştirilere karşı temsili demokrasi işleyişinin sürdürülmesine neden olmaktadır.¹⁸ Küreselleşen bir ülkede ülkesini sevmenin anlamı

(17) Türkiye Aralık 1999 Helsinki Zirve’sinde aday ülke haline geldikten sonra 2001 ve 2004’te TBMM’de kabul edilen Anayasal düzenlemelerin yanı sıra, diğer yasalarla ilgili düzenlemeleri içeren çeşitli “reform paketleri” gündeme gelmiştir.

(18) Temsili demokrasi varlığını korumasına rağmen eleştiri konusunda devam ediyor. Bu eleştirinin önemli nedenlerinden biri oy çokluğuna dayalı bir meşruiyet anlayışının bir çoğunluk sultasına dönüşme eğiliminin yüksek olmasıdır.

değişiyor, yeni içerikler kazanıyor. Günümüz Türkiye’si dönmüşen bu dünyada gelişen yeni demokrasi anlayışlarına nasıl uyum yapmakta zorlanıyorsa, aynı şekilde ulusçuluk anlayışının içeriğini yeni koşullara uydurmakta da zorlanıyor. Bazı kişilerin sandığı üzere küreselleşme ulus devletleri ortadan kaldırmıyor. Ulus devletler dünyasının küreselleşmesi, ulus devletlerin kabulüyle gerçekleşiyor. Yani küreselleşme ulus devletlerin varlığını koruyarak gerçekleşiyor. Küreselleşen dünyada ulus devletlerin varlığını koruması, onların eski ulus devletler olduğu anlamına gelmiyor, ister küreselleşen dünyada olsun, ister AB’de olsun yürürlüğe giren birçok regülasyon ulus devletleri bağlıyor. Bu ulus devletler böylece hakimiyetlerinin bir bölümünü bir üst örgütlenmeye devretmeyi kendi uluslarının yararına görüyorlar.

Bilindiği üzere ulusçuluk Avrupa’da gelişmiş bir ideoloji. Ulusçuluk Türkiye’nin kendisinin geliştirdiği bir ideoloji değildir, Türkiye’de Avrupa’nın etkisi altında gelişmiştir. Bu ideolojiyi geliştirmiş olan Avrupa’daki ülkeler kendi ulusçuluk anlayışlarını yeni koşullara uydurmayı uluslarının yararına görürken, Türkiye’de bazı kesimlerin eski ulusçuluk anlayışlarında direnme göstermesi, ilginç ve üzerinde düşünülmeye gereken bir durum yaratmaktadır. Dünyanın yaşadığı dönüşümün neden ulusçuluk anlayışlarında değişikliklere yol açtığını gösterebilmek için, ulus devletler dünyasının geleneksel ulusçuluk anlayışının dayandığı varsayımlar üzerinde durmakta yarar vardır.

İlhan Tekeli’ye göre, (2006: 10-14) bu kabulleri şöyle sıralayabiliriz:

•Her ülkenin uluslararası olarak tanınmış sınırlarla belirlenmiş bir toprağı vardır.

•Burada yaşayanların kaderi büyük ölçüde toprağının sınırlarıyla ve bu

sınırlar içinde yaşayanların iç ilişkileriyle belirlenmektedir.

•Bu topraklar içinde yaşayanların tüm diğer kimliklerine baskın olan bir ulusal kimliği vardır.

•Bir ülkenin homojen ve tekdüze olarak yetiştirilmiş yurttaşlardan oluşması, ulusun bütünlüğünün tek garantisini oluşturur.

•Bu ulus kimliğini ve bütünlüğünü, kendisinin "sui generis" (kendine özgü) olmasında bulur. İçinde yaşadığı toplumu bu özellikleriyle algılar.

•Dış dünyayla ilişkilerini sıfır toplamı olarak görür. Başka bir deyişle kimliğini oluşturmasında başka ulusları ötekileştirmesi önemli bir rol oynar.

•Ulus devletlerin bağımsızlıkları en yüce değerdir. Bir ülkenin meşru olan iktidarının halkına istediğini yapabileceği, bu yaptıkları insan haklarına aykırı olsa bile o ülkeye dıştan karışılmasını bağımsızlığa bir müdahale olarak görürler.

İrkçi düşüncelere sahip olmadan da böyle bir ideolojik çerçeveye sahip olunabilir. Ama bir ulusçu nasıl bir ulusçuluk anlayışına sahip olursa olsun, temel olarak istediği uluslararası camianın saygıdeğer bir ulusunun üyesi olmaktır. İşte sorun da tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sorun, küreselleşen bir dünyada bu tür kabullere sahip bir ulusçuluk anlayışıyla uluslararası camianın saygın bir üyesi olma olanağının kalmayıp, günümüzün gerçekleri, farklı kabulleri ön plana çıkarmaktadır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

•Ulusların topraklarını çevreleyen sınırların akımları denetleme gücü gün geçtikçe azalmakta, ülkeler dünyayla daha çok bütünleşmekte, bu topraklarda yaşayanların kaderleri üzerinde bu topraklar dışında yaşananların etkisi gün geçtikçe artmaktadır.

•Günümüz dünyasında bireyler, gün geçtikçe, aynı esnada birden fazla kimliği taşımaktadır.

•Bir toplumda çeşitliliğin bütün- lüğün engeli olmadığı, tersine yaratıcılığın kaynağı olduğu, her geçen gün daha iyi kavranmaktadır.

•Sui-generislerin değil ortak pay- daların ön plana çıkarıldığı bir dünyada yaşanmaktadır. Aynı insani değerler bölüşülmekte, insan hakları tüm değer- lerden önde gelmektedir.

•Ulusçuluğunun dayanağını ötekiler yaratmakta değil birbirini sevmekte, karşılıklı işbirliği yapabilmekte, başarı- ları bölüşmekte bulmak, başka bir deyişle, sosyal kapital yaratabilmekte bulmak anlayışı gelişmektedir.

•Dış dünya ile ilişkiler temelde sıfır toplamlı olarak algılanmamaktadır. Kimliklerin oluşturulması için başka ulusların ötekileştirilmesinin, barışın engeli olduğu her geçen gün daha çok fark edilmekte ve dış ilişkilerin sıfır toplamlı hale getirilmesinin nedeni olduğu daha iyi kavranmaktadır.

•Böyle küreselleşmiş bir dünyada bağımsızlığın anlamı, sınırların içinde yalnız kalmaktan çıkmış, projeleri olmak ve projelerini uygulayabilmek anlamını kazanmaya başlamıştır. Proje geliştiremeyenler, bağımsızlık soru- nunun farkına varamayacaklardır.

•Bir ülkenin dış dünyadaki saygın- lığının, dış dünyayla çatışarak değil dünya düşüncesine, sanatına, bilimine katkıda bulunarak sağlanabileceği, her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

Küreselleşme öncesi bir dünyanın ulusçuluk anlayışıyla küreselleşmiş dünyada yaşayan uluslar, sıraladığımız bu nedenlerle, kendilerini dışlanmış buluyorlar, böyle olunca da dış düşman- lar korkularıyla kendilerini kuşattıkları bir dünyada yaşıyorlar, dolayısıyla

günümüz dünyasının sunmuş olduğu fırsatları değerlendiremiyorlar, ulusla- rının olabilecek performanslarını gerçek- leştirmiyorlar, ulusu koruma güdüsüyle içine girilen yol, insanları arzuladık- larının tersine bir yere getirmiş oluyor.

Türkiye'de çağcıl bir ulusçuluk yönünde yol alınmaması, büyük ölçüde, geleneksel ulusçuluğun tabulaştırılarak, kutsallaştırılarak tartışma dışı bırakıl- ması yüzündendir. Unutulmamalıdır ki, her kutsallaştırma ve kamu alanında tartışma dışı bırakılan konu, demokrasi alanının daraltılması anlamına gelmekte- dir (Tekeli, 2006: 14).

Bu söylem ve mantalite beraberinde sorunlar getiriyor. Türkiye'de vatandaş- lık meselelerinin temelinde, vatandaş statüsünde olsalar da gayrimüslim ve Türk olmayanların dillendirdikleri eşit- sizlikler yer alıyor. Çünkü "kağıt üzerinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, her zaman beraberinde eşit haklar getirmemektedir. Bu tür eşitsizliklerin temelinde vatandaşlığın son kertede ulusal kimlik/milliyet kavramlarıyla ilişkilendirilmesinde yatmaktadır" (Ka- dıoğlu 2008: 33).

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle vatandaşlık giderek ulus devlet- ten kopuyor. Ulus devlet bir zamanlar ulusların kendi kaderini tayin etmeye giden yoldaki önemli bir varlık iken bu gün gelinen noktada siyasal katılımı engelleyen bir unsura dönüşmüş durum- da. Siyasal katılımı artırmak için vatan- daşlığın ulustan arındırılması neredeyse bir gereklilik haline gelmiştir. Uri Davis'in (1997:27) belirttiği gibi "evrensel bir insan hakkı olarak vatan- daşlık bir sadakat sertifikası değildir, olmamalıdır. Vatandaşlığın ulusa bir bağlılık sertifikası olarak görüldüğü yerde, zorbalık yönetimi vardır."

5. VATANDAŞLIK VE AZINLIK MESELESİ

Türkiye, gayrimüslimler dışındaki- lere uluslararası güvence alınmış azınlık hakları vermekten çeşitli nedenlerden ötürü çekinen bir ülkedir. Türkiye'nin bu tutumunun nedenleri şöyle sıralanabilir: a) Tarihsel ve kuramsal neden: Osmanlı İmparatorluğu'nda 1454'ten beri uygu- lanmakta olan Millet Sisteminde, "azınlık"tan söz edildiği anda otomatik olarak "gayrimüslimler" kastedilmiştir. Bu sistemde Müslümanlık dışındaki din- ler ve hatta mezhepler birer "Millet" sayılıp ayrı ayrı örgütlenirken, tüm Müslümanlar etnik ve mezhepsel özel- liklerine bakılmaksızın tek bir "İslam Milleti" (ümme) sayılmış, hiçbir zaman "azınlık" olarak düşünülmemişlerdir. b) Yapısal neden: Osmanlı'dan miras olarak Türkiye'de o kadar çok sayıda (Gürcüler, Abazalar, Lazlar, Osetler, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar, Po- maklar, Çingenele, vb) Müslüman etnik grup vardır ki, bunların her birine azınlık statüsü tanınıp hakları uluslararası garanti altına konulsa, Türkiye zora gire- cektir. Kaldı ki, bu etnik grupların böyle bir talebi yoktur, çünkü bunlar Ana- dolu'nun otokton değil, göçmen halk- larıdır. Göçmenler, otoktonların aksine, normalde bu türden talepler ileri sür- mezler. c) Siyasal neden: Bu, en önemli nedendir. Museviler hariç, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların (Hıristiyan- ların) Avrupa ülkeleri tarafından koru- maya alınması, İmparatorluğun zayıfla- masıyla doğru orantılı olarak hızlanmış ve güçlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bu karışmayı en aza indirebilmek için Lausanne'daki azınlık tanımını da müm- kün olduğu kadar dar tutmaya, yalnızca Avrupalıların en çok ilgilendikleri gayrimüslim kesimlerin haklarıyla sınır- lamaya çalışmıştır. d) İdeolojik neden: Çekoslovakya hariç orta ve doğu Avru-

pa'da yeni kurulan bütün ülkelerin yöneticileri gibi milliyetçi olan ve zaten bu nitelikleri İttihat ve Terakki'den gelen yeni Türkiye'nin yöneticileri, İmparator- luktan devralınan etnik, dinsel ve mezhepsel mozaik'in esas kalabalık bölümünü oluşturan Müslüman kanadına uluslararası azınlık hakları vermeyi red- detmek suretiyle yeni bir parçalanmayı önlemek istemiştir. Bu nedenle Türki- ye'de her zaman, yalnızca gayrimüslim- lerin azınlık sayılmasına ve yalnızca bunların azınlık haklarına sahip bulun- duğunun kabul edilmesine büyük özen gösterilmiştir. Bu eğilim, Cumhuriyet'in ilanından yalnızca 16 ay sonra patlayan 1925 Kürt ayaklanmasından sonra özel- likle güçlenmiştir. Kürtler gibi etnik bi- linç sahibi, özerklik geleneği bulunan geniş bir gruba uluslararası garanti altında azınlık statüsü tanınmanın, bu grubu Türkiye'ye entegre olmaktan uzak- laştırıp ayrılmacı bilince götürmesinden korkulmuştur (Oran, 2006).

Bugün Türkiye'deki en acil ve önemli demokrasi sorunlarının başında, anadilini kullanabilmek, o dilde yayın yapmak, o dili öğrenmek gelmektedir. Bu işe, Türkiye'nin kurucu antlaşması olan Lausanne'ı uygulamaktan başlayıp bu olanağı yalnız Rum, Ermeni, ve Musevilere değil bütün gayrimüslimlere ve bütün Türk vatandaşlarına bu yolla vermek büyük kolaylık sağlayacaktır. Dolayısıyla gelinen noktada vatandaşlık meselesini ulustan ve milliyetçilikten arındırarak kendi içinde dönüştürmenin Türkiye'nin çağdaş dünya ile entegras- yonunu daha kolaylaştıracaktır.

5.1. Azınlık Hakları Bireysel mi, Kolektif mi?

BM verilerine göre bir topluluğun azınlık sayılması için "varlığını sür- dürme kolektif iradesiyle hareket

etmesi" gerekir. Bir topluluğun 'varlığını sürdürme kolektif iradesiyle hareket etmesi' için, kişisel olduğu iddia edilen azınlık haklarının bireysel olarak değil, kolektif biçimde kullanılması gerekmektedir. Kendi topraklarındaki etnik azınlıkların varlığını reddeden devletlerin yetkilileri, BM belgelerinde, azınlık kavramına ortak bir tanım oluşturmaya yanaşmadıkları gibi, azınlık haklarının bireysel hak olarak belirlenmesinde de etkili olmuşlardır. Bu nedenle, sözü geçen belgelerin kimi maddelerinde azınlık haklarının bireysel olduğu belirtilirken, sonraki maddelerinde ise bu hakların, dolaylı da olsa, ancak toplu halde kullanılabilmesi ifade edilmiştir.¹⁹

Peki o halde neden bu uluslararası sözleşmeler göz ardı edilmekte ve azınlık haklarının bireysel haklar olduğu üzerinde ısrarla durulmaktadır. Azınlık sorunlarına değinen uluslararası belgelerin öngördüğü hakların topluluk hakkı olmasına ve ancak kolektif olarak kullanılması gerektiğinin bilinmesine karşın, bireysel hak olarak sunulmasında belirleyici olan etken, azınlıkları olan egemen devletlerin bölünme korkusu ve azınlıkların ayrılabilmesi endişesidir. (Ekinci 2001: 54)

(19) Örneğin, BM Sivil Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi "azınlıklara mensup kişilerin hakları" deyimini kullandığı halde, bu hakları sıralayan maddelerde, azınlık haklarının bireysel değil, topluluk hakları (kolektif hak) olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. Sözleşmenin 27. Maddesi, "Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların var olduğu devletlerde, böylesi azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini ifade etme ve gereksinimlerini yerine getirme ve kendi dillerini kullanma haklarından yoksun bırakılmayacaktır" demek suretiyle, azınlık haklarının bireysel değil, kolektif haklar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. (Ekinci 2001:52) Ayrıca Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan 1995 tarihli "Ulusal Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşmesi", AGİK/AGİT sürecinde hazırlanan 1990 tarihli Kopenhag Dokümanı da akit devletler tarafından tanınması istenen hakların bireysel olarak kullanılmasının mümkün olmadığı, ancak kolektif biçimde kullanıldığı takdirde gerçekleştirilebileceğini vurgulamaktadır. AGİK/AGİT sürecinde oluşan 1989 tarihli Viyana Mekanizması, 1990 tarihli Paris Şartı, 1991 tarihli İnsani Boyut Moskova Konferansı ve 1993 Avrupa Konseyi Viyana Zirvesi'nde alınan kararlar ve hazırlanan belgelerde de azınlık haklarının evrensel nitelikli kolektif haklar olduğu vurgusu yapılmıştır. Artık, azınlık hakları gündeme geldiğinde, bireysel haklarından değil, topluluk haklarından söz edildiği bilinmesi gereken bir gerçektir.

kültürlerinin kullanılmasını yasaklayan bir politika izlenmektedir. Bu ülkeler, varlığını sürdürme iradesi olan azınlıkları, egemen ulusun resmi dilinde ve kültüründe bütünleştirmek suretiyle ulusun homojenleşmesi için zorlamakta; gerekçe olarak da azınlık dili ve kültürünün geliştirilerek kullanılmasının, ayrı bir ulusun oluşmasına ve ayrı bir egemenlik alanının kurulmasına yol açacağı öne sürülmektedir.

Asimilasyoncu ideolojilerin uygulanmasında çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bunlardan ilki arındırma'dır. Bir ülkedeki azınlıkların, aynı kökenden egemen bir ulusun yaşadığı başka ülkelere göç etmeye ya da mübadil olmaya zorlanmalarıdır. Bu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra en çok kullanılan yöntemlerden biri olmuştur.²⁰

Asimilasyoncu uygulamalarda en sık ve en yaygın biçimde kullanılan yöntemlerden biri de, yok sayma ya da inkarcılıktır. Pek çok devlet, ülkesindeki ulusal azınlıkları egemen ulusla aynı kökten gelen ya ayrı dinlere mensup ya da ayrı bir 'lehçe' ile konuşan vatandaşlar gibi göstermektedir. Kimi ülkeler de azınlık konumundaki ulusal toplulukların varlığını toptan inkar etmektedir.²¹

Asimilasyoncu ideolojide azınlıklara ilişkin doğal asimilasyon, zoraki asimilasyon ve entegrasyon sorunları ile karşılaşmaktadır.

Doğal Asimilasyon, kapitalizmin eşitsiz gelişme kuralı nedeniyle gelişmiş bölgelere göç eden azınlıkların maruz

kaldığı, baskı dışı bir asimilasyon türüdür.

Zoraki asimilasyon, farklı kimlik ve kültürlerin zorla ana unsura dönüştürülmesi için uygulanan her türlü kültürel, idolojik ve askeri baskıyı kapsar.

Entegrasyon ise, azınlıkların eşit haklı vatandaşlık konumuna gelmelerini ve her türlü yabancılaşmadan kurtularak toplumla bütünleşmelerini sağlayan bir olgudur. Bu da, azınlıkların kimlik, dil ve kültür haklarını tanımak ve ulusal dilde eğitimle birlikte, anadilde de eğitim görmekle gerçekleşen bir süreçtir.

5.2.2. Anayasal Vatandaşlık İdeolojisi:

İddia edildiği gibi, anayasal vatandaşlık yürürlükteki bir anayasanın vatandaşlara eşit haklar tanınması olgusu değildir. Anayasal vatandaşlık, bir ulusu oluşturan farklı ulusal toplulukların ayrımsız olarak dil ve kültür haklarının tanınmasını öngören evrensel bir kavramdır. Her ülkenin bir anayasası olduğuna göre, onun belirlediği haklar dizgesi, rejimin niteliği ile sınırlıdır. Herhangi bir anayasada yazılı haklara sahip olmak, o ülkede bireylerin evrensel nitelikli bir kavram olan anayasal vatandaşlık haklarına sahip oldukları anlamına gelmez. Kimi ülkeler farklı ulusal toplulukların varlığını kabul ettikleri halde, dil ve kültür haklarını reddederek kendi anayasalarındaki hukuksal düzeni anayasal vatandaşlık olarak sunmakta ve böylece azınlık sorununu çözdüklerini savlamaktadırlar. Bu, kafasını kuma gömen 'deve

(20) Türkiye vatandaşı Ermenilerin başta ABD ve Fransa olmak üzere Batı ülkelerine, Rumların Yunanistan'a ve Yahudilerin İsrail'e göçmelerinde en büyük etken 'varlık vergisi', 'vatandaş Türkçe konuş!' kampanyaları, 6-7 Eylül olayları ile 1964 tarihli Kıbrıs olayları gibi, dışlayıcı, ayrımcı ve itici uygulamalar olmuştur.

(21) Örneğin, Komünist rejim altındaki Bulgaristan, Türk azınlığının varlığını reddetmiş ve onları isim değiştirmeye zorlamak suretiyle Müslüman Bulgarlar statüsünde değerlendirmiştir. Yunanistan da Batı Trakya Türkleri'ni Müslüman Grekler olarak nitelmiş, kimlik, dil ve kültür haklarını tanımak istememiştir. İnkara dayanan kimi asimilasyoncu devletler de ülkelerindeki azınlıklardan söz edilmesini, onların özgün kimlikleriyle dil ve kültürleri olduğunu açıklamasını suç sayarak cezalandırmaktadırlar. Örneğin, Türkiye'de Kürtlerin varlığından söz etmek son yıllara kadar yasak sayılmış ve ceza tehdidi altında tutulmuştur. (Ekinci 2001: 67)

kuşu' örneği gerçek dışı bir siyasetle kamuoyunu aldatma gayretlerinin bir örneğidir. Tarihsel ve sosyolojik gelişmeleri izleyen herkesin bildiği gibi, anayasal vatandaşlık; etnik temele dayalı türdeş ulus anlayışını reddeden ve her türlü kültürel ve dilsel tekelciliği dışlayan, demokratik kurumların güvencesine bağlı, çok kültürlü yeni bir ulus anlayışını yansıtan çağdaş bir kavramdır.²²

5.2.3. Azınlıklar İçin Bireysel Haklar İdeolojisi:

Azınlık haklarını bireysel hak olarak değerlendiren düşünceler ve bunları esas alan uluslararası belgelerin uygulanmasında da farklı yaklaşımlar vardır. Gerçekten demokratik, insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğüne bağlı ve eşit haklı vatandaşlığı farklılıklarda gören toplumlarda, azınlık haklarının bireysel hak olarak algılanması sorunun çözümünde bir engel oluşturmaz. Bireyin tam anlamıyla özgür olduğu, düşünce ve örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanmadığı bu toplumlarda, bireysel haklar düşüncesi, azınlıkların kimlik, dil ve kültür haklarını toplu halde kullanmalarına engel değildir. Bu ülkelerde bireysel hak kavramı, azınlık haklarının kullanılmasını sınırlamak için değil, türdeş ulus-devletten çok kültürlü ulus-devlete değişimin aşamasını belirleyen bir

deyim olarak kullanılmaktadır. (Ekinci 2001:74)

Evrensellik kazanan bireysel hak kavramının anlamı, azınlıktaki bireylerin başvurularına göre, nüfus yoğunluğu ve coğrafi özellikler göz önünde tutularak dil, kültür ve anadilde eğitim hakkının devlet tarafından sağlanan olanaklarla kullanılabilmesidir. Yoksa, Türkiye'de iddia edildiği gibi, kamu kesiminin hiçbir katkısı olmadan, devletin öngördüğü temel hak ve özgürlükler çerçevesinde, tekil bireyin kullanabileceği soyut bir hak değildir.

5.2.4. Azınlık Hakları ve Çok Kültürlülük İdeolojisi:

Evrensellik kazanan azınlık haklarının özü, eşit haklı vatandaşlık bağlamında, kimlik, dil, kültür ve anadilde eğitim haklarının özgürce kullanılmasıdır. Bu istemlere karşı geliştirilen değişik düşünce ve ideolojilerin tek amacı, anılan hakların kullanılmasını engellemek ya da sınırlı tutmak suretiyle türdeş ulus-devleti sürdürebilmektir. (Ekinci 2001:76,77)

Azınlık haklarını çağrıştıran çok kültürlülük kavramı, aslında demokratik hukuk devletinin özünü oluşturan çoğulculuğun ve katılımcılığın doğal bir uygulamasıdır. Çünkü, yönetime katılımın tek aracı özgürce bilgilenebilir ve örgütlenmeyi sağlayan demokratik hukuk devletindeki eşit haklı vatandaş-

(22) Tek kültürlü ulus-devlet statüsüne bağlı ülkelerde anayasal vatandaşlık kavramını özünden saptıran pek çok örnek vardır. Türkiye'deki devlet ve siyaset adamları dış söylemlerinde bu kavramı çok kültürlülük olarak tanımladıkları halde, iç uygulamada yürürlükteki anayasanın öngördüğü haklar biçiminde algılamışlardır. Bu olumsuz yaklaşımı önlemek için anayasal vatandaşlık yerine kapsayıcı anayasal vatandaşlık kavramı getirilmiştir. Bu çeşitli ülkelerin anayasa ve yasalarında değişik biçimlerle mevcuttur. Örneğin, "Fransız hukukuna göre eşitlik, herkesin hiçbir ayırım yapmadan özgür bir ortamda varolabileceği cihetle, ulus-devleti oluşturan bireyler de türdeş olmayıp farklı olduklarına göre, herkesin farklılık hakkı vardır. Bu nedenle, farklı konumdaki bireyler, içinde yaşadıkları toplumda, etnik, dilsel, dinsel ve kültürel farklılıklarını, doğal olarak koruma ve geliştirme özgürlüğüne sahiptirler. Zira, aksi taktirde, bu farklılıkları olmayan bireylerle oranla daha az özgür olacaklar, onlarla eşit konumda bulunmayacaklardır." (Elekdağ, 2000: 18) Farklılık hukukundan doğan kapsayıcı anayasal vatandaşlık kavramının öngördüğü haklar bireysel haklardır. Amacı ise kolektif hakların kullanılmasına meydan vermeden toplumsal barışı sağlamaktır. (Ekinci 2001: 62-71)

lıktır. Bu nedenle çok kültürlülük, demokratik toplumlarda, azınlıkların kimlik, dil, kültür ve anadilde eğitim haklarının tanınması anlamına gelen çoğulculuğun spesifik bir ögesidir. Buna başka anlamlar yüklenerek saptırılmak istenmesi azınlık haklarının kullanılmasını engelleme amacına dönük girişimler olarak algılanmalıdır.

5.3. Azınlık Hakları Açısından Üniter Devlet Statüsü

Çağdaş anlamda devlet, belirli bir ülkede yaşayan insan topluluğunun egemenlik ve bağımsızlık temelinde oluşturduğu siyasal bir örgütlenmedir. Bu örgütlenme, uluslaşma düzeyine gelen toplumun kompozisyonuna, yaşam tarzına, kültürel ve tarihsel özellikleri ile sergilediği ulusal iradeye göre farklı biçimler gösterebilir. En yaygın olanı üniter devlet biçimidir. Demokrasiyle yönetilen üniter bir devlet, merkezîyetçi özelliği ağır basan, toplumun tümü tarafından kullanılan ortak bir resmi dili olmakla birlikte, başka dil ve kültürlere de yaşam hakkı tanıyan ulus egemenliğine ve ülke bütünlüğüne dayalı, yaygın bir devlet türüdür. Gelişmiş Batı ülkelerinde, bunun en yaygın olanı, üniter devletin gelişmiş bir türü olan desantralize (yerinden yönetilen) devlet biçimidir. Giderek yaygınlaşan desantralize üniter devlet biçimi, toplumdaki çoğulcu, katılımcı ve çok kültürlü demokrasi düzeyiyle yakından ilgilidir.

Azınlık haklarının tanınmasıyla ülkenin üniter yapısının değişeceği en çok Türkiye'de öne sürülen bir varsayımdır. Oysa, Batı'da, uzun süre türdeş ve üniter ulus-devlet yapısını korumaya çalışan pek çok ülke, demokratik gelişmeye paralel olarak bugün azınlık haklarını en geniş biçimde tanıdıkları halde devletin üniter yapısında hiçbir değişiklik olmamıştır. Buna örnek olarak İspanya, Fransa ve İngiltere gösterilebilir.²³

6. TÜRKİYE'DE VATANDAŞLIĞIN İÇERİĞİ VE ANATOMİSİ

Vatandaşlık feodaliteden kapitalizme evrimle sürecinin itici gücü olmuş, şehirli yapıya sahip bir olgudur. Geleneksel olarak modern çağda ulusla bütünleşmiş ("evlendirilmiş") olan vatandaşlık, küreselleşme sürecinde farklı boyutlara sahip olmuş bir paradoksal yapıyla karşı karşıyadır. Bir yandan küreselleşme ile iletişim engelleri ortadan kalkarken, öbür yandan mikro ve makro milliyetçiliklerle yeni iletişim engelleri meydana gelmiştir. Sözelimi Almanya'da yabancı düşmanlığı, Fransa'da göçmenlere uygulanan muamele son yıllarda giderek boyutlandı. Dolaşısıyla bir yandan mal, hizmet ve insanların açık kapı politikası ile dünyada serbest dolaşımı gelişirken öbür yandan Almanya'daki Fransa'daki gibi "ötekine" karşı dışlayıcı politikaların bir arada bulunduğu bir durum yaşanmaya başlandı. Bu minval üzere modern vatan-

(23) Franko döneminde, 30 yıl süre ile azınlıkların yok sayıldığı İspanya'da demokrasinin kurulmasıyla birlikte, Katalan, Bask ve Galisyalı azınlıkların kimlik, dil, kültür, anadilde eğitim hakları tanındığı ve yerel parlamentoları olduğu halde İspanya üniter bir devlet olarak kalmıştır. İspanyol Anayasası'nın birinci maddesi İspanya'nın üniter bir devlet olduğunu belirtmektedir. Fransa da, 1975'ten itibaren azınlıkların devlet okullarında, dil ve kültürlerinin öğretilmesini öngören yasaları uygulamaya koyarak azınlık haklarını tanıdığı halde üniter yapısına hiçbir hata gelmemiştir. Keza, İngiltere'de de İskoçlarla Gallerin azınlık hakları en geniş anlamda tanındığı halde İngiltere'nin üniter yapısı değişmemiştir. Bu ülkelerde, azınlık haklarının tanınmasıyla, devleti biçimlendiren nesnel tarihsel ve sosyolojik koşullar değişmediği için devlet biçimi de değişmemiş ve üniter kalmıştır. (Ekinci 2001:80,81)

daşlık kavramı bir yandan insan haklarına doğru genişlerken öbür yandan kimlik siyasetine yapılan vurgu ile daralmaktadır. (Kadioğlu2008 :170)

Günümüz Türkiye'sinde ise vatandaşlık kavramı çeşitli bağlamlarda tartışılmaya başlanmıştır; bu tartışma Kürt, Müslüman ve kadın kimliklerinin kamusal alana çıkma istekleriyle boyutlanmıştır. Böylece mutlak homojen ve kapsayıcı Türk vatandaşlığı kategorisi sorgulanmaya başlanmıştır. Ayşe Kadioğlu, "Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara" (2008:167-184) adlı çalışmada Türkiye'deki vatandaşlığın gelişimini ve evrelerini üç ayrı boyutta incelemek suretiyle vatandaşlığın nasıl şekillendiğine ışık tutmuştur.

1. Türk Ulusal Kimliği ve Vatandaşlık

Bu konuda çalışma yapanlar genellikle vatandaşlık sorunsalını Fransız, Alman milliyetçilikleri bağlamında modern ulusların ortaya çıkma süreciyle ele almışlardır. Çünkü milliyetçilik ulus devlet çağında vatandaşlığı belirleyen bir öge olmuştur. Bu bağlamda Fransız vatandaşlığı medeniyetçi iken Alman vatandaşlığı költürçüdür; özgündür, yerel kimliğin korumasından yanadır. Türkiye'deki vatandaşlık paradoksal olarak her iki özelliği de taşır. Bir yandan toprak bağı esas alırken öbür yandan Ziya Gökalp'in organik ve etnik milliyetçiliğini içerir.

Aslında yukarıda vurgulanan söz konusu özellikler Alman ve Fransız milliyetçiliklerinin özelliklerini de yansıtır. Türkiye'deki milliyetçilik 1919-1923 arası dinsel, 1924-1929 arası laik, 1929-1938 arası etno kültürel temalardan beslenmiş ve birinden diğerine evrilmiştir. (Kadioğlu 2008 :174, Aktar 2000, Soyank 2000, Yıldız 2001) Bu anlamda Türk vatandaşlığı yukarıdan aşağıya

görevler temelinde oluşmuştur. Almanya'da milliyetçilik ulus devletten önce ortaya çıkmış, devletini arayan millet şeklinde cereyan etmişken, Türkiye'de ise önce devlet kurulmuş sonra milletini arayan devlet şeklinde cereyan etmiştir. Diğer bir deyişle önce devletin çatısı kurulmuş sonra buna uygun bir millet aranmıştır. 1932 CHP Kongresinde vatandaşlık kavramının ayırt edici özellikleri 6 okla (Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Devletçilik ve İnkılapçılık) belirlenmiş bu ilkeler partinin programına girmiş ve devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Bunun da ötesinde vatandaşın eğitilmesi ve biçimlendirilmesinde bu ilkelere başvurulmuştur. 1932'de kurulan Halk Evleri vasıtasıyla bu ilkeler vatandaşa benimsetilmeye çalışılmıştır. 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu, 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu ise bu eğitimi, benimsetmeyi ve yönlendirmeyi geliştirmiş ve pekiştirmiştir.

2. Vazifelerle Yüklü Cumhuriyetçi Vatandaş

Liberal bireycilik vatandaşlığı halklar temelinde bir statü olarak tanımlarken, cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışında ise toplum bireyi inceler ve dolayısıyla vatandaşın görevleri vardır. TC Cumhuriyet'in ilanından sonra cumhuriyetçi vatandaşlık geleneğiyle devam etmiştir. Fusun Üstel'in (2004) bu konuda yaptığı çalışma vatandaşlık eğitiminin 1924'de okullarda Malumat-ı Vataniye ile başladığını, 1927'de Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisine dönüşmüş, 1985'den itibaren de Vatandaşlık Bilgisiyle devam etmiştir. 1990'lardan itibaren ise yeni koşullara uygun olarak Vatandaşlık ve İnsan Hakları adıyla verilmeye başlanmıştır. Ancak bugün vatandaşlık cumhuriyete yöneltildiği iddia edilen tehditler dolayısıyla yeniden üretilmektedir. Bu

tehdit unsurları (ötekiler) bazen kendi tarihi (Osmanlı-Padişah) bazen dış düşman-mihrak (Yunanlılar), bazen de iç düşman (bölücülük, şeriat) olabilmektedir. İleri sürülen bu iddialarla vatandaş istenilen şekilde biçimlendirilmekte ve istenilen yönde seferber edilebilmektedir.

3. Özel Alanı İhlal Edilmiş Edilgen Vatandaş

Brayn Turner (1992) vatandaşlığı etkin-edilgen olarak ayırır. Bunların da her birini kamusal ve özel alanda evrilen vatandaşlık bağlamında ele almak suretiyle çeşitlendirir. Diğer bir deyişle kamusal alanda evrilen ve özel alanda evrilen etkin vatandaşlık; kamusal alanda evrilen ve özel alanda evrilen edilgen vatandaşlık olmak üzere dört çeşit vatandaşlık sayar. Burada kamusal alan toplumu, özel alan ise bireyi önceleyen bir mantaliteye sahip olduğunu belirtmek gerekir. (Kadioğlu 2008:178)

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'deki vatandaşlık yukarıdan verilen, bireyden ziyade kamuyu öne alan, kamusal alanda evrilen, edilgen vatandaşlık kategorisine girmektedir. Bu vatandaşlık bireyin ve bireysel gelişimin önünde bir engel teşkil etmiştir. Türkiye'de vatandaşlar daha henüz bireyselliği içselleştirmeden kendilerini Kemalizm, Sosyalizm ve Siyasal İslam gibi büyük toplumsal projelerin savununu yaparken buldular. Bu projelerin misyonları içinde hapsedikleri için de Kemalist, Sosyalist ve Siyasal İslamcı olmadıkları önce birey olmanın önemini kavramadılar. (Kadioğlu 2008: 180)

4. Yeni Tartışma: Üyelikten Haklara Uzanan Vatandaşlık

Türkiye'de vatandaşlık bu biçimiyle yaşanırken dünyada vatandaşlığın

yeni biçimleri tartışılmaktadır. Bütün bu tartışmaların ardından Jürgen Habermas (1992) özellikle Almanya'daki soy ve kan bağına içeren ulusa bağlı vatandaşlık yerine anayasaya bağlı vatandaşlığı içeren "Anayasal Vatandaşlık" kavramını önermektedir. Bu kavramın Türkiye'de dil ve din farkının üstünü örten şemsiye bir kavram olarak tanımlandı. Oysa Habermas bu öneriyle vatandaşlık ile milliyet arasındaki bağın (Almanya) gereksizliğine işaret ederek "Ulusal Vatandaşlar" yerine "Anayasal Vatandaşlar" öneriyordu ve ona göre anayasal vatandaşların aynı ulusun öğeleri olmaları da gerekmemektedir.

James Donalt (1996) Habermas'ın bu yaklaşımını eleştirerek (kendisinin de Slowaj Zizek'ten (1991) etkilendiği izlenimini veren) anayasanın bir devletin anayasası olduğunu, ulus ile devletin iç içe geçtiği ortamlarda devletin ulus kimliğinin baskısı ve etkisi altında olacağını, dolayısıyla bu değişikliğin bir işe yaramayacağını ileri sürmüştür. Donalt, bunun yerine vatandaşlık nosyonunun içini tamamen boşaltmayı, vatandaşlığı üyelik içermeyen bir öge olarak almayı önerir. Böylece vatandaşlığı ulusal ya da anayasal bir kulübe üyelik vizesi değil de bir haklar dizisi olarak ele almanın yolunu açar. Bu da vatandaşlık kavramından insan hakları kavramına geçişe işaret etmektedir. Yani insanların herhangi bir kulübün üyesi oldukları için değil insan oldukları için belli temel hakları olması gerekir. (Kadioğlu 2008:182-183)

Fuat Keyman ise (2008: 219) Türkiye için "Çok Kültürlü Anayasal Vatandaşlık" öneriyor. Bu çok kültürlü anayasal vatandaşlık anlayışı a) "farklılıklar arası bir arada ve beraber yaşamayı" olanaklı kılan b) farklı kültürlerin kendi farklılıklarını ifade etmelerini ve korumalarını anayasal güvence altına

alan c) böylece çoğulcu yapısı içinde ortak ve beraber yaşama olasılığını arttıran bir yapıya sahip olacağını var sayar. Ona göre bu anlayış bir yandan kimlik ile ilgili taleplerin tanınmasının müzakere zeminini oluştururken öte yandan toplum ile birey ilişkilerini "haklar-özgürlükler-sorumluluklar" ekseninde demokratik bir temelde düzenleyebilecektir.

Kadıoğlu ise kapsamlı çalışmasının sonunda çeşitli vatandaşlık biçimlerini farklı yazarlarla irdeledikten sonra sonuç itibarıyla çağımız için kitaba da ismini veren üyelikten haklara geçen bir vatandaşlık öneriyor.

SONUÇ

Vatandaşlık meselesi günümüzde en çok tartışılan sorunların başında yer almaktadır. Bunda ulus devletin bir yandan kimlik ve çok kültürlülük talepleri ile karşı karşıya kalması, öte yandan küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni kavram ve kurumların baskısı ile karşı karşıya kalmasının payı büyüktür. Ulus, milliyet ve aidiyetle bağlantılı olan modern vatandaşlık günümüzde hem kendi içinde dönüşmekte hem de ulus ötesi/sonrası bir sürece geçilmektedir. Türkiye'nin de çağdaş dünyanın seçkin bir üyesi olması için vatandaşlığın ulustan arındırılarak kendi içinde dönüşmesi gerekir. Ancak gerek ulusalcı ve milliyetçi yönelimler gerekse de tarihsel arka plan buna pek kolay geçilemeyeceğini göstermektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçilirken elde edilen vatandaşlık hakları aşağıdan yukarıya verilen bir mücadele sonucu elde edilmiş haklar olmadığından, diğer bir deyişle aşağıdan yukarıya bir mücadele sonucu kazanılmamış yukarıdan aşağıya doğru verilmiş haklardır. Daha doğrusu burada vatandaş ile

devlet ilişkisi haklardan ziyade görevler temelinde biçimlenmiştir, bu yanılla görev vurgusunun ağırlıklı olduğu haklardır bunlar. Öte yandan Türk vatandaşlığı yerel bir burjuvazinin oluşumundan ve kentleşme sürecinden ve dolayısıyla kentli sınıfın ortaya çıkmasından önce ortaya çıkmış olduğundan özgürlükçü yanlarından ziyade vatandaşı zapturapta alan bir mantığa sahiptir ve bu nedenle bir hayli sorunludur. Ayrıca çok ve çeşitli etnisiteleri içinde barındıran Anadolu coğrafyasına uygun olmayan, çoğul ve çok kültürlü bir yapıyı içermeyen, tekil ve tekçi bir yapıya sahiptir. Bu vatandaşlık mantalitesi, bir yönüyle dışlaştırırken öte yanılla asimilasyonist bir yapıya sahiptir. Bu yapılanmanın tarihsel bir arka planı da var.

Bilindiği üzere Osmanlı'da Tanzimat'la beraber, dağılmakta olan imparatorluğu kurtarmak için Batının da etkisi altında bir takım çareler aranmaya başlanmıştır. Başlangıçta Panosmanlıcılığı bir kurtuluş yolu olarak gören bu anlayış, "Osmanlı milleti" gibi herkesi ve her kesimi kapsayan bir çatı kavramıyla sorunu aşmaya çalışılmışsa da başaramamıştır. Yunanlılar, Sırp, Bulgarlar ve diğer gayrimüslim halklar birer birer imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Hal böyle olunca Abdülhamit döneminde İslam birliği anlayışı çerçevesinde, elde kalan Müslüman halklar Panislamcılık ilkesi ile bir arada tutulmaya çalışılmış, bu amaç çerçevesinde doğudaki Müslüman Kürtlerden Hamidiye Alayları teşkil edilirken, güney yarım dairesindeki Araplar için Aşiret Mektepleri kurulmuş (ki buna sonradan Kürtler de dahil olmuştur), kuzey batıdaki Arnavutlardan da Saray Muhafız Alayı oluşturulmuştur. Bu politikayla Abdülhamit bu üçgende yer alan Osmanlı Müslüman halklarını İslam ümmeti inancıyla tevhide (birliğe)

zorlamıştır. Ancak bu politika da işe yaramamış, başta Araplar olmak üzere, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman halklar da imparatorluktan kopmuşlardır. Bu sürecin sonunda, Birinci Dünya Savaşı başladığında içeride biri Müslüman (Kürt), öbürü Hıristiyan (Ermeni) iki ayrı halk ile az sayıda Rum ve Yahudi kalmış bulunuyordu. Tam bu sırada yuz yılın başında Yusuf Akçura'nın Mısırda Türk adlı bir gazetede "Üç Tarzı Siyaset" adlı makalesi yayınlandı. Burada Akçura yayılan etnik isyanları bastırmak ve imparatorluğun birliğini güvenceye almak için Osmanlılık ve İslamcılığın yetersizliğine işaret ederek, Türkçülüğün gerekliliğinden söz ediyordu. Sonra Z. Gökalp ve diğer Türkçü Turancı çağdaşları tarafından bu fikir desteklenerek geliştirildi ve bir Turan ülküsüne dönüştürüldü. Bu yaklaşımın özü şuydu: Madem Osmanlılık ve İslamcılık işe yarayıp imparatorluğu kurtarmamıştı o halde Türkçülükle son bir hamle yapılarak devletin uçmakta olan çatısı kurtarılabilir, üstelik daha önce Osmanlılık ve İslamcılığın uygulandığı dönemlerde kaybedilen topraklar Turan ülküsü hayata geçirilmek suretiyle başta Kafkaslar olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler dahil edilmek suretiyle ikame edilebilirdi. İşte İttihat Terakki (İTC) iktidarının Ermeni Tehciri, Kafkaslar çıkarması, Birinci Dünya Savaşı macerası, Sarıkamış Faciası ve benzeri atraksiyonların altında yatan fikriyat bu yayımları özetleyen idi. Ancak bu fikriyat imparatorluğu kurtarmak bir yana, bir avuç muhterisin akıllarını aşan hırsı ile imparatorluğun geri kalan kısmı da darmadağın etmiştir. Kurtuluş savaşına gelindiğinde Atatürk Türkçülük ülküsünü benimsemekle birlikte daha reel ve pragmatik bir yaklaşımla günün koşullarını da dikkate alarak, bu fikriyatı Anadolu toprakları ile

sınırlandırarak elde kalanı korumaya yönelik bir politika güttü ve öncüllerinin aksine bu politikasında da başarılı oldu.

Sonuçta elde kalan Anadolu ve Trakya ile sınırlı vatan toprakları kurtulmuş, ancak Akçura ve Gökalp'ın Türkçülüğü bazı sorun ve pürüzlerle sürmüştür. Birinci sorun Kurtuluş Savaşı'nda birlikte omuz omuza savaşılan Müslüman ama Türk olmayan Kürtlerin varlığıydı. Bu sorun Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kürtlerin de Türk olduğu, dolayısıyla varlığının red ve inkarıyla aşılmaya çalışıldı. 1925-38 arası baş gösteren kimi Kürt isyanları kanlı bir biçimde bastırıldı, böylece Kürt meselesinin üstü 1960'lı yıllara kadar betonlandı. Bu süreçte vatandaşlık meselesinin özünü haklar ve sorumluluklardan ziyade etnik bir kimlik olan Türklük oluşturdu.

Diğer önemli bir mesele olan Ermeni meselesi ise Birinci Dünya Savaşı koşullarındaki hercümerç içinde kendince hal edilmişti. Geriye küçük bir sorun olan ve Lozan'da azınlık statüsü verilen Rum ve Yahudiler kalmıştı. Büyük Mübadele ile (İstanbul Fener Rum patrikhanesi çevresi hariç, bunlar bu mübadeleden muafı) Ege ve Trakya başta olmak üzere çok sayıda Rum Yunanistan'a gönderilirken, orada "Türk soyundan" olanlar Türkiye'ye getirilip yerleştirildi. 1922-1924 yılları arasında yaklaşık 1,200,000 Rum ve 400 bin Müslüman bu mübadele içinde yer değiştirildi (Aktar 2005:125). 1942 Varlık Vergisi Kanunu ile Yahudiler de dağıtılmaya ve sürülmeye zorlandı. Böylece bütün farklılıkları teke indirgemek ve tek tipten oluşan vatandaşların oluşturduğu homojen bir millet oluşturma ideali yolunda epey yol kat edilmiş oldu. Geriye hal edilmemiş bir sorun olarak sadece İstanbul'daki Rumlar kalmıştı. Buradaki Rumlar başta olmak

üzere az sayıdaki diğer azınlıklar da 5-6 Eylül 1955 olayları ile "hal" edilince geriye vatandaşlık bağlamında çözülecek başka sorun kalmamıştır.

Bu operasyonlarla bir yandan İttihat Terakki döneminden başlayarak gelen Millî İktisat politikası çerçevesinde yeni bir Türk ve Müslüman burjuva sınıfı oluşturulurken öte yandan monist bir devlet anlayışıyla vatandaşlık meselesi arızalarından arındırılarak tek tipleştiriliyordu. Bu durumda farklılıkların yaşama şansı yoktu. Çünkü temel mantık bütün farklılıkları teke indirmek üzere kurulmuştu. İşte Osmanlı'da tebaa olan halkın cumhuriyet dönemi vatandaşlık serüveni ulusla terbiye edilip arındırılırken gelinen noktada özellikle Avrupa Birliği süreci ile, artık böyle gidilemeyeceği anlaşılınca bu kez tersine vatandaşlığın ulustan arındırılması s rüveni başlamıştır.

Vatandaşlığı ulustan arındırılması ulus sonrasına işaret etmez, ulusun kendi içindeki dönüşümünü ifade eder. Ulus sonrası vatandaşlığı ise "Avrupa vatandaşlığı" ya da "kent vatandaşlığı" gibi yeni vatandaşlık biçimlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de vatandaşlık meselelerini ele alırken ulus sonrası temelinde değil, ulustan arındırılma temelinde ele almak gerekiyor. Bu bağlamda Türk vatandaş tanıımı nötr değildir, dinsel (Sunni İslam), dilsel (Türkçe) ve kültürel unsurlar taşımaktadır. Türk vatandaşlık kavramı, bir yönüyle yukarıdaki özelliklere haiz olmayan unsurlar için dışlayıcı bir karaktere sahipken, öbür yönüyle ulus sınırları içinde yer alan bütün kesimleri içermesi, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağıyla bağlı herkes Tüktür yaklaşımıyla, içselleştirici ve asimilasyonisttir. O yüzden vatandaşlığın ulustan arındırılması Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslimleri, Kürt, Arap, Çerkez,

Laz gibi Müslüman ama Türk olmayan kimliklerin farklılıklarını yok etmeden, hayata geçirmek istedikleri siyasal, sosyal ve kültürel katılım taleplerini içermektedir.

Kaynaklar

- Aktar, A. Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Aktar, A. "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk -Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", Renee Hirschon (haz.), Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Davis, U. Citizenship and the State: A Comparative Study of Citizenship Legislation in İsrail, Jordan, Palesine, Syria and Lebanon, Lübnan: Ithaca Pres/Garnet Publishing Ltd.
- Donald, J. "The Citizen and The Man Abaot Town", S. Hall ve P.Du Gay (Haz.) Questions of Cultural Identity, Londra: Sage Publications.
- Ekinci T. Z. Avrupa Birliğinde Azınlıkların Korunması Sorunu, Türkiye ve Kürtler, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Elekdag, Ş. "Kapsayıcı anayasal vatandaşlık", Milliyet Gazetesi, 10.07.2000.
- Emre Kongar, "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık", Kongar Resmi sitesi, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php
- Üstel, F. Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim, İstanbul 2004.
- Habermas, J. "Yet Again: German Identity-A Unified Nation of Angry DM-Burghers?", N German Critique, 1992.

- Keyman, F. E. "Türkiye'de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme", Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara (Haz.) A. Kadioğlu, Metis 2008, s 218-244.
- James, P. Globalism, Nationalism, Tribalism, Londra: Sage 2006.
- Rıdvan Karluk, "Siz Türkiyeli misiniz, Yoksa Türk mü?", 17.11.2005, Radikal; Baskın Oran, Milliyet Gazetesi'nde Melih Aşık'ın köşesi, Açık Pencere.
- Kadioğlu, A. Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Soyarık, N. The Citizen and The State and the State of the Citizen. An Analysis of the Citizenization Process in Turkey, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Tezi, Eylül 2000.

- Tekeli, İ. Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları. Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları-1, Şubat 2006.
- Turner, B.S. "Outline of a Theory of Citizenship" Sociology 24, 1989, s. 189-217; Yeniden Basımı. Chantal Mouff (haz.) Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community, Londra, Londra, Newyork: Verso 1992.
- Oran, B. Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İttihat, Uygulama, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Oran, B. "Bir İnsan Hakları ve Çokkültürlülük Belgesi Olarak 1923 Lausanne Barış Antlaşması", 2006.
- Yıldız, A. Ne Mutlu Türküm Diyenebilene: Türk Millî Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, İletişim, İstanbul 2001.
- Zizek, S. Yamuk Bakmak, Metis, İstanbul 2004 (1991).